

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.352 (477)

В. В. Березнер

здобувач кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПІДКУП ПРАЦІВНИКА ПІДПРИЄМСТВА, УСТАНОВИ ЧИ ОРГАНІЗАЦІЇ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ

У статті аналізуються спеціальні види звільнення особи від кримінальної відповідальності крізь призму загальної норми щодо дійового каяття. Робиться висновок про наявність суттєвих суперечностей між загальними та одиничними нормами Кримінального кодексу України. Аналізуються умови та підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності за пропозицію, обіцянку чи надання неправомірної вигоди. Пропонуються певні варіанти усунення зазначених суперечностей і вдосконалення норми про звільнення особи від кримінальної відповідальності за підкуп.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, звільнення, види, умови, підстави, дійове каяття, підкуп.

Постановка проблеми. Численні зміни кримінального законодавства України (насамперед у сфері боротьби з корупцією), які відбулися протягом останніх років, обумовили виникнення суттєвих суперечностей між загальними (приписи Загальної частини Кримінального кодексу (далі – КК) України) та одиничними (приписи Особливої частини КК) нормами в частині звільнення особи від кримінальної відповідальності. Виходячи з пріоритету положень Загальної частини КК, у ситуації, що склалася, застосування одиничних норм Особливої частини стає неможливим, що, з одного боку, зводить нанівець усі спроби законодавця активізувати позитивну посткримінальну поведінку винної особи, а з іншого – вкрай дезорієнтує правозастосовчу практику. Така ситуація є неприпустимою та потребує негайного вирішення. Крім того, певні зауваження викликають і запропоновані законодавцем напрями реформування умов і підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності за пропозицію, обіцянку чи надання неправомірної вигоди (ч. 5 ст. 354 КК).

Мета статті полягає у визначенні суперечностей між загальними та одиничними нормами КК України, розробленні певних пропозицій

щодо їх гармонізації та вдосконаленні умов і підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності за підкуп.

Для досягнення цієї мети необхідно:

- 1) проаналізувати умови та підстави спеціальних видів звільнення особи від кримінальної відповідальності крізь призму загальної норми про дійове каяття;
- 2) класифікувати спеціальні види звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 3) розглянути умови та підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності за пропозицію, обіцянку чи надання неправомірної вигоди;
- 4) запропонувати певні напрями щодо вдосконалення кримінального законодавства України в частині звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. У теорії кримінального права усі передбачені КК України види звільнення від кримінальної відповідальності традиційно поділяються на загальні та спеціальні [1, с. 64].

Загальні види звільнення від кримінальної відповідальності передбачені Загальною частиною КК України та об'єднані в розділі IX «Звіль-

нення від кримінальної відповідальності». До них належать:

- 1) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК);
- 2) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК);
- 3) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК);
- 4) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обставин (ст. 48 КК);
- 5) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК).

Крім того, розділом XV «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх» Загальної частини КК України передбачено ще два види звільнення:

- 1) звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітньої особи із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97 КК);
- 2) звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітньої особи у зв'язку із закінченням строків давності (ч. 2 ст. 106 КК).

У початковій редакції ст. 44 КК України 2001 р. загальними видами звільнення від кримінальної відповідальності передбачалися також амністія та помилування. Однак Законом України від 2 червня 2011 р. «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» та інші законодавчі акти України», ч. 1 ст. 44 була викладена у новій редакції, згідно з якою вказівка на можливість звільнення від кримінальної відповідальності на підставі Закону України про амністію чи акта помилування була скасована [2]. Згідно з чинною редакцією ст. ст. 85, 86, 87 КК України на підставі закону про амністію або акта помилування засуджений може бути повністю або частково звільнений лише від основного та додаткового покарань.

Проте в теорії кримінального права здійснюються спроби дещо розширити перелік загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності шляхом включення сюди інститутів, не передбачених ані розділом IX, ані розділом XV КК України. Найбільш численні з них стосуються добровільної відмови в незакінченому злочині (ст. 17 КК) та добровільної відмови співучасників (ст. 31 КК) [1, с. 64]. Аргументується ця позиція досить просто. Оскільки і готування до злочину (крім злочину невеликої тяжкості), і замах на злочин є цілком достатніми підста-

вами для притягнення особи до кримінальної відповідальності, за умови добровільної відмови особа повинна звільнитися від цієї відповідальності за вчинені нею готування або замах [1, с. 95].

Однак буквально тлумачення норми, передбаченої ч. 2 ст. 17 КК, дає підстави дійти протилежного висновку. Згідно з ч. 2 ст. 17 КК особа, яка добровільно відмовилася від доведення злочину до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого злочину. Тобто якщо вчинене не містить складу іншого злочину, то особа не підлягає кримінальній відповідальності. У цьому разі вона не виникає, тому і звільнення від неї є неможливим. Під час добровільної відмови від злочину особа не підлягає кримінальній відповідальності внаслідок саме добровільної відмови від вчинення злочину, що свідчить про відсутність в її діянні складу злочину.

Про можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі добровільної відмови не згадується ані в параграфі 2 «Звільнення особи від кримінальної відповідальності» глави 24 чинного КПК України [3, с. 560–567], ані в Постанові Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» [4, с. 512–518]. Подекуди вища судова інстанція держави прямо наголошує на тому, що добровільна відмова відповідно до ст. 17 КК виключає відповідальність за готування до злочину або замах на нього (див., напр., п. 14 Постанови Пленуму ВСУ від 30 травня 2008 р. «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи») [4, с. 309]. У разі добровільної відмови при незакінченому злочині кримінальна відповідальність взагалі неможлива, як і в разі: 1) малозначності діяння (ч. 2 ст. 11 КК); 2) вчинення діяння у стані неосудності (ч. 2 ст. 19 КК); 3) недосягнення особою віку кримінальної відповідальності (ст. 22 КК); 4) наявності обставин, що виключають злочинність діяння (розділ VIII Загальної частини); 5) випадків, коли особа не підлягає такій відповідальності (ч. 2 ст. 14, ч. 2 ст. 385, ч. 2 ст. 396 КК). Тому кримінальне провадження закривається не на підставі ст. ст. 285–289 КПК України, а згідно з п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК у зв'язку з відсутністю в діянні складу кримінального правопорушення.

За своїми ознаками добровільна відмова при незакінченому злочині найбільш щільно перетинається з таким загальним видом звільнення від кримінальної відповідальності, як дійове каяття. Тому під час розмежування цих підстав для закриття кримінального провадження слід мати на увазі, що:

1) дійове каяття – це завжди активна поведінка суб'єкта після вчинення злочину, яка свідчить про його прагнення згладити наслідки вчиненого суспільного небезпечного діяння, а добровільна відмова може виявлятися й у бездіяльності;

2) мотиви добровільної відмови від доведення злочину до кінця можуть бути будь-якими. У разі дійового каяття законодавець виходить з того, що особа після вчинення злочину повинна щиро покаятися, тобто мотивом подібної позитивної посткримінальної поведінки є певні моральні спонукання;

3) добровільна відмова можлива лише при незакінченому злочині, а дійове каяття може мати місце як при незакінченому, так і при закінченому злочині;

4) добровільна відмова можлива лише від злочинів, учинених із прямим умислом, оскільки готування до злочину чи замах на злочин, який вчиняється з непрямым умислом або з необережності, за своєю природою є неможливими. Дійове каяття може мати місце як в умисних, так і в необережних злочинах;

5) у разі добровільної відмови від доведення злочину до кінця особа не підлягає кримінальній відповідальності за готування до цього злочину або замах на нього, тобто в цьому разі кримінальна відповідальність не виникає.

Дійове ж каяття, як правило, розглядається лише як обставина, що пом'якшує покарання (п. п. 1, 2 та 21 ст. 66 ст. 691 КК). І тільки в разі вчинення вперше злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості дійове каяття може бути підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст. 45 КК).

Застосування загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності законодавець, як правило, не пов'язує з характером вчиненого правопорушення, тобто з об'єктом посягання, але ставить у пряму залежність від категорії злочину та позитивної посткримінальної поведінки винного. Основною умовою звільнення особи від кримінальної відповідальності є вчинення нею вперше злочину невеликої тяжкості,

або необережного злочину середньої тяжкості (ст. 45, 46, ч. 1 ст. 97 КК), або злочину невеликої або середньої тяжкості (ст. ст. 47, 48 КК). Категорія вчиненого злочину покладена і в основу диференціації строків давності (ст. 49, ч. 2 ст. 106 КК). Що ж стосується матеріально-правових підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності, то для кожного окремого виду вони є специфічними і перебувають в діапазоні від активної посткримінальної поведінки (ст. ст. 45, 46 КК) до цілком пасивної поведінки, яка полягає у невчиненні нового злочину середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого злочину в період перебігу строків давності (ч. 3 ст. 49 КК).

Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності передбачені Особливою частиною КК України. На відміну від загальних видів, їх застосування законодавець пов'язує вже не з категорією вчиненого злочину (так, наприклад, державна зрада чи шпигунство є особливо тяжкими злочинами), а з його характером, бажаючи активізувати позитивну посткримінальну поведінку суб'єкта в разі вчинення ним окремого, конкретного злочину. Слід відзначити, що останнім часом спостерігається тенденція до збільшення кількості спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, що зумовлюється насамперед високим рівнем латентності певних видів злочинів. На сьогодні в Особливій частині КК України спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності передбачені: ч. 5 ст. 1102, ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 2121, ч. 2 ст. 255, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 2583, ч. 4 ст. 2585, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 3211, ч. 5 ст. 354, ч. 4 ст. 401, ч. 5 ст. 447.

Дещо суперечливо вирішує законодавець питання щодо юридичної природи положень, які містяться у ч. 5 ст. 212 і стосуються податкового компромісу. Відповідно до п. 1 підрозділу 92 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України податковий компроміс визначається як режим звільнення від юридичної відповідальності платників податків за заниження податкових зобов'язань. Проте згідно з п. 10 цього підрозділу діяння, вчинене платником податків, що призвело до заниження його податкових зобов'язань, якщо такі податкові зобов'язання уточнені за процедурами застосування податкового компромісу та сплачені до бюджетів, не вважаються умисним ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових пла-

тежів). Аналогічні положення містяться і в ч. 5 ст. 212 КК. Таким чином, оскільки ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) є злочином тільки за наявності умислу, а досягнення податкового компромісу його виключає, у цьому разі мова йде не про звільнення особи від кримінальної відповідальності, а про ситуацію, коли вона взагалі не виникає.

Зміни кримінального законодавства України, які відбулися останнім часом, дають підстави, з нашої точки зору, класифікувати спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності:

1) прості, коли зазначена в законі підстава такого звільнення розповсюджується тільки на одну з форм об'єктивної сторони складу злочину (так, наприклад, згідно з ч. 6 ст. 258 КК особа звільняється від кримінальної відповідальності за діяння, передбачене частиною першою цієї статті в частині погрози вчинення терористичного акту) або в цілому на склад злочину, передбачений однією частиною статті кримінального закону (так, наприклад, згідно з ч. 2 ст. 2583 КК, особа звільняється від кримінальної відповідальності за діяння, передбачене частиною першою цієї статті);

2) складні, коли зазначена в законі підстава такого звільнення розповсюджується на декілька злочинів, передбачених різними частинами цієї статті (так, наприклад, згідно з ч. 4 ст. 212 звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вчинила діяння, передбачені частиною першою, другою або третьою цієї статті), або на всі злочини, передбачені однією статтею КК (так, наприклад, згідно з ч. 5 ст. 1102 особа звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені цієї статтею);

3) кумулятивні, коли передбачена в законі підстава звільнення від кримінальної відповідальності розповсюджується одразу на декілька злочинів, передбачених різними статтями одного й того ж розділу КК (так, наприклад, зазначена в ч. 4 ст. 307 підстава звільнення від кримінальної відповідальності розповсюджується не тільки на дії, передбачені ч. 1 ст. 307, а й на дії, передбачені ч. 1 ст. 309 КК), або на декілька злочинів, передбачених різними розділами Особливої частини КК України (так, наприклад, підстава звільнення від кримінальної відповідальності, про яку йдеться у ч. 5 ст. 354 КК, розповсюджується не тільки на дії, передбачені ст. 354, а й на дії, передбачені ст. ст. 3683, 3684, 369, 3692, хоча останні діяння є вже не злочинами проти авторитету органів державної вла-

ди, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочинами проти журналістів, а злочинами у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг).

До кумулятивних видів звільнення від кримінальної відповідальності, на наш погляд, належить той, що зазначений у ч. 4 ст. 401 КК України, згідно з якою особа, яка вчинила злочин, передбачений статтями цього розділу, може бути звільнена від кримінальної відповідальності на підставі ст. 44 цього кодексу із застосуванням до неї заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України, тобто передбачена у ч. 4 ст. 401 КК підстава звільнення розповсюджується майже на всі злочини, які містяться у розділі XIX Особливої частини КК України.

Разом із тим слід зазначити, що передбачений ч. 4 ст. 401 КК спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності не позбавлений певних внутрішніх суперечностей. Річ у тому, що ст. 44 КК не містить жодних підстав для такого звільнення. Тут лише зазначається, що особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим кодексом. Розповсюджене в літературі твердження про те, що особа, яка вчинила злочин, передбачений розділом XIX КК України, може бути звільнена від кримінальної відповідальності за наявності умов та підстав, передбачених ст. ст. 45–49 КК [5, с. 920], не засноване на законі. До того ж застосування до особи заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України, згідно з ч. 4 ст. 401 є обов'язковим. Хоча зрозуміло, що в межах ст. ст. 45 і 46 та особливо ст. ст. 47–49 КК застосування таких заходів взагалі позбавляється будь-якого сенсу. Тому більш слушною, з нашої точки зору, є позиція Ю.В. Бауліна, згідно з якою положення ч. 4 ст. 401 КК є результатом технічної помилки та в теперішньому вигляді не можуть бути застосовані [1, с. 296].

Незважаючи на різноманітність умов і підстав звільнення від кримінальної відповідальності за статтями Особливої частини КК України, усі передбачені тут випадки є окремими видами дійового каяття, оскільки матеріально-правовою підставою застосування відповідних положень в усіх без винятку випадках є активна позитивна посткримінальна поведінка винного, спрямована на подолання негативних наслідків вчиненого ним злочину.

Таким чином, дійове каяття, передбачене ст. 45 Загальної частини КК, і спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, які містяться в Особливій частині КК України, співвідносяться між собою як загальна та одиничні норми. Інколи в кримінально-правовій літературі наголошується на тому, що норми Загальної та Особливої частин КК співвідносяться між собою як загальні та спеціальні норми, у зв'язку з чим робиться висновок про те, що останні мають пріоритет перед нормами Загальної частини.

Ми погоджуємося з позицією В. Тація, В. Тютюгіна та Ю. Пономаренко, згідно з якою статті Загальної та Особливої частин КК не співвідносяться між собою як загальні й спеціальні норми, бо для такого співвідношення необхідною умовою є спрямованість обох норм (і загальної, і спеціальної) на врегулювання того самого суспільного відношення. Норми ж Загальної та Особливої частин кримінального законодавства хоч і регулюють загалом кримінально-правові відносини, але ці відносини є різними за своїми змістом та обсягом. Якщо нормами Загальної частини КК визначаються основні положення щодо злочинності діянь, кримінальної відповідальності та караності за їх вчинення, то нормами Особливої частини регулюються конкретні кримінально-правові відносини, що виникають у зв'язку зі вчиненням окремих злочинів. Саме тому ці норми співвідносяться не як загальні та спеціальні, а як загальні та одиничні [6, с. 59]. При цьому одинична норма, щоб не виходити за межі загальної, має повністю охоплюватися нею і не повинна їй суперечити. Інакше одинична норма, вийшовши за межі, встановлені для неї загальною, має або увійти до кола інших загальних норм, або ж залишитися поза межами будь-яких загальних правил регулювання. З огляду на це в разі суперечності між загальними нормами кримінального права (норми Загальної частини) та одиничними його приписами (норми Особливої частини) безумовний пріоритет повинні мати саме норми Загальної частини [6, с. 59].

Аналіз положень щодо дійового каяття, які містяться в загальній нормі (ст. 45 КК), і положень, які містяться в одиничній нормі щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності за підкуп працівника підприємства, установи чи організації (ч. 5 ст. 354 КК), дає змогу дійти висновку про наявність суттєвих внутрішніх суперечностей між зазначеними нормами.

Так, згідно зі ст. 45 КК особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, не може бути звільнена від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, якщо за своїм характером злочин є корупційним. До речі, такі обмеження характерні для усіх видів звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених розділом IX Загальної частини КК за винятком звільнення у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК).

Згідно з приміткою до ст. 45 КК до кола корупційних злочинів належать також злочини, пов'язані з пропозицією, обіцянкою чи наданням неправомірної вигоди. За ступенем тяжкості пропозиція, обіцянка чи надання неправомірної вигоди у межах ч. 1 ст. 354, ч. 1 ст. 3683, ч. 1 ст. 3684 та ч. 1 ст. 3692, у разі вчинення яких особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 354 КК, є злочином невеликої тяжкості. Виняток становить лише ч. 1 ст. 369, де передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від двох до чотирьох років, що робить цей злочин умисним злочином середньої тяжкості.

Таким чином, за наявності абсолютно однакових умов вчинення корупційного злочину невеликої тяжкості (ч. 1 ст. 354, ч. 1 ст. 3683, ч. 1 ст. 3684, ч. 1 ст. 3692 КК) ст. 45 Загальної частини забороняє звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, а ч. 5 ст. 354 КК наполягає на такому звільненні. Більш того, одиничні норми подекуди явно виходять за межі, встановлені для них загальною нормою. Так, наприклад, ч. 5 ст. 354 передбачає звільнення особи від кримінальної відповідальності за пропозицію, обіцянку чи надання неправомірної вигоди службовій особі (ч. 1 ст. 369 КК), хоча за ступенем тяжкості цей злочин є умисним злочином середньої тяжкості, ч. 4 ст. 212 дозволяє звільнити особу від кримінальної відповідальності за дії, передбачені ч. 3 цієї статті, які є тяжким злочином, а ч. 2 ст. 114 передбачає звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила особливо тяжкий злочин.

До того ж застосування жодного зі спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності законодавець не пов'язує зі вчиненням злочину вперше. Така ситуація частково може бути пояснена тим, що деякі спеціальні види звільнення з'явилися у КК задовго до появи загальної норми щодо дійового каяття, а введення нових спеціальних видів звільнення

фактично не погоджувалося з загальними положеннями щодо дійового каяття, які містяться у ст. 45 КК. Однак це не позбавляє необхідності подолання суперечностей між загальною та одиничними нормами, оскільки, виходячи із пріоритету загальної норми, жодна з одиничних норм, умови застосування якої суперечать положенням загальної норми, у принципі не має права на існування.

Найбільш простим виходом із ситуації, що склалася, є, на нашу думку, доповнення ст. 45 КК частиною другою такого змісту: «Особа, яка вчинила умисний злочин середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин, а також корупційний злочин, пов'язаний із пропозицією, обіцянкою чи наданням неправомірної вигоди, звільняється від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині цього Кодексу».

Такі доповнення ст. 45 КК України допоможуть, з нашої точки зору, подолати зазначені суперечності та гармонізувати положення Загальної та Особливої частин КК у сфері звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Крім питань загального характеру в межах зазначеної проблематики, хотілося б звернути увагу і на деякі прикладні аспекти звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 354 КК.

Спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності в межах ст. 354 КК з'явився після змін кримінального законодавства, які відбулися згідно з Законом України від 18 квітня 2013 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, щодо приведення національного законодавства у відповідність до стандартів Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією». На відміну від добре відомого законодавству ще радянських часів виду звільнення від кримінальної відповідальності за надання хабара, де традиційно передбачалися дві самостійні підстави для такого звільнення (вимагання хабара та добровільна заява про те, що сталося), законодавець об'єднав ці підстави, виклавши ч. 5 ст. 354 КК у такій редакції: «Особа, яка пропонувала, обіцяла або надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди й після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно

заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру». Тобто особа могла бути звільнена від відповідальності на підставі ч. 5 ст. 354 КК тільки в тому разі, коли щодо неї мало місце вимагання неправомірної вигоди й після її пропозиції, обіцянки чи надання вона добровільно заявила про те, що сталося. Один лише факт вимагання або добровільна заява підстав для такого звільнення не утворювали.

У чинній редакції ч. 5 ст. 354 КК була викладена Законом України від 12 лютого 2015 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро та Національного агентства з питань запобігання корупції» [7]. Підстави цього спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності знову змінилися.

По-перше, була скасована вказівка на факт вимагання неправомірної вигоди, а по-друге, законодавцем була висунута додаткова вимога: крім добровільної заяви про те, що сталося, особа повинна активно сприяти розкриттю злочину, вчиненого особою, яка одержала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку. Реформування цього виду звільнення від кримінальної відповідальності саме в цій частині уявляється цілком обґрунтованим і таким, що відповідає загальним положенням норми про дійове каяття, оскільки звільнення особи у зв'язку з вимаганням у неї неправомірної вигоди аж ніяк не пов'язане з позитивною посткримінальною поведінкою цієї особи. Проте інший напрям модернізації ч. 5 ст. 354 КК, відповідно до якого особа, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності в разі добровільної заяви про те, що сталося, органу, службова особа якого згідно з законом наділена правом повідомляти про підозру, причому до отримання цим органом з інших джерел інформації про цей злочин, викликає певні зауваження.

Кримінально-правові приписи взагалі, а особливо ті, що стосуються заохочення позитивної посткримінальної поведінки особи, що вчинила злочин, розраховані головним чином не на професіоналів, а на пересічних громадян. Тому вони повинні бути чіткими, зрозумілими і, найголовніше, доступними. Вказівка законодавця на такого адресата добровільної заяви про те, що сталося, як на «орган, службова особа якого згідно із законом наділена правом пові-

домляти про підозру» навряд чи сприяє підвищенню ефективності норми, передбаченої ч. 5 ст. 354 КК, оскільки такі тонкощі, передбачені новим КПК України, відомі навіть не усім правоохоронцям.

Згідно зі ст. ст. 276, 278 КПК України повідомлення про підозру здійснюється слідчим (органів Національної поліції, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів державного бюро розслідувань, детективами національного антикорупційного бюро України – ст. 216 КПК), прокурором або іншою уповноваженою службовою особою, якій законом надано право здійснювати затримання. КПК України не містить поняття «уповноважена службова особа». У кримінально-процесуальній науці до неї відносять співробітників органів внутрішніх справ, співробітників, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, співробітників органів безпеки, співробітників органів Державної пенітенціарної служби, співробітників митної служби, співробітників Державної прикордонної служби України, а також слідчих, прокурорів, якщо вони здійснюють затримання згідно п. п. 1–3 ч. 1 ст. 208 КПК України [3, с. 417].

Вимагати від пересічних громадян такого рівня знання положень чинного КПК України та положень кримінально-процесуальної науки – абсолютно необґрунтовано; до того ж такий підхід, на нашу думку, штучно звужує сферу застосування ч. 5 ст. 354 КПК, оскільки не дає змоги застосувати цей вид звільнення в разі, якщо особа звернулася з добровільною заявою до іншого державного органу чи органу місцевого самоврядування.

До речі, чинний КК України досить суперечливо вирішує питання щодо адресата добровільної заяви в межах спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності. Так, наприклад, згідно з ч. 2 ст. 111 та ч. 2 ст. 114 у такій ролі виступають органи державної влади, згідно з ч. 6 ст. 258 та ч. 2 ст. 2583 КК – правоохоронний орган, згідно з ч. 6 ст. 260 КК – органи державної влади чи органи місцевого самоврядування, згідно з ч. 3 ст. 263 – органи влади; згідно з ч. 4 ст. 289 КК – правоохоронні органи, згідно з ч. 4 ст. 309 КК – лікувальний заклад.

В інших випадках – ч. 5 ст. 255, ч. 2 4 ст. 2585, ч. 5 ст. 447 КК – законодавець взагалі не визначає, до кого саме повинен звернутися винний з добровільною заявою про те, що сталося або

кому саме він повинен здати предмети злочину (ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 3211 КК України). Таке вирішення питання, з нашої точки зору, потребує уніфікації. Як видається, найбільш вдалою є вказівка на адресата добровільної заяви про вчинення злочину як будь-який орган державної влади чи місцевого самоврядування. Це положення є цілком зрозумілим для пересічних громадян. Подібне звернення дуже легко може бути спрямоване органом державної влади чи місцевого самоврядування до належного адресату, але саме з моменту звернення слід вважати, що добровільно заява про вчинення злочину вже відбулася.

По-друге, викликає заперечення законодавче визначення моменту, до настання якого особа, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, може бути звільнена від кримінальної відповідальності. Згідно з ч. 5 ст. 354 КК таке звільнення є можливим до отримання з інших джерел інформації про цей злочин. Тут теж хотілося б звернути увагу на неоднозначне вирішення цього питання щодо різних видів звільнення, передбачених Особливою частиною КК України.

Так, наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності згідно з ч. 2 ст. 111 КК є можливими до виконання злочинного завдання іноземної держави, згідно з ч. 2 ст. 114 – до заподіяння шкоди інтересам України, згідно з ч. 5 ст. 1102, ч. 6 ст. 258 – до повідомлення особі про підозру у вчиненні нею злочину, згідно з ч. 3 ст. 175 КК – до притягнення до кримінальної відповідальності. На аналогічному вирішенні питання законодавець наполягає у ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 2121, ч. 4 ст. 2585, ч. 5 ст. 447 КК. В інших випадках – ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 2583, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 3211, ч. 4 ст. 401 – КК взагалі не визначає момент, до настання якого можливе таке звільнення. Так, наприклад, згідно з ч. 4 ст. 309 КК особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частиною першою цієї статті. У постанові Пленуму ВСУ від 26 квітня 2002 р. «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» прямо зазначається, що за змістом норм, передбачених ч. 4 ст. 307 та ч. 4 ст. 309 КК, особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності

незалежно від того, коли вона вчинила дії, які дають для цього підстави, але до закінчення судового слідства (п. 24) [4, с. 194]. Тобто в цьому разі момент притягнення особи до кримінальної відповідальності не має принципового значення.

З нашої точки зору, законодавчий підхід, відповідно до якого застосування спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності не пов'язується з певним моментом, до настання якого таке звільнення є можливим, заслуговує на підтримку. Річ у тому, що застосування загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, у тому числі й ст. 45 КК, можливе на будь-якій стадії аж до набрання обвинувальним вироком суду законної сили, після чого можливе тільки звільнення особи від покарання. Тому встановлення штучних обмежень у застосуванні спеціальних видів дійового каяття у вигляді визначення моменту, до настання якого можливе звільнення особи від кримінальної відповідальності, суперечить ст. 45 КК та позбавляє відповідні положення статей Особливої частини КК будь-якого сенсу. Звідси випливає, що і загальний, і спеціальні види дійового каяття можуть бути застосовані після початку кримінального провадження на будь-якій стадії до набрання обвинувальним вироком суду законної сили.

Разом із тим слід мати на увазі, що чинний КК України диференціює такі поняття, як з'явлення із зізнанням, щире каяття та активне сприяння розкриттю злочину (п. 1 ч. 1 ст. 66 КК). При цьому щире розкаяння характеризує суб'єктивне ставлення винної особи до вчиненого злочину, яке виявляється в тому, що вона визнає свою провину, висловлює жаль з приводу вчиненого та бажання виправити ситуацію, що склалася. Активним сприянням розкриттю злочину слід вважати надання особою органам досудового слідства будь-якої допомоги в установленні невідомих їм обставин справи (п. 3 постанови Пленуму ВСУ від 23 грудня 2005 р. «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності») [4, с. 514]. І щире розкаяння, і активне сприяння розкриттю злочину є складниками дійового каяття (ст. 45 КК) і цілком можуть розглядатися як підстави для звільнення від кримінальної відповідальності у межах спеціальних видів, передбачених Особливою частиною КК. Що ж стосується з'явлення із зізнанням, під яким розуміється особисте добровільне письмове чи усне повідомлен-

ня відповідним органам про підготовлюваний, вчинюваний чи вчинений злочин, то воно не є складовою частиною дійового каяття, хоча перебуває в площині позитивної посткримінальної поведінки винного і теж може утворювати підставу для звільнення його від кримінальної відповідальності.

У цьому разі встановлення моменту, з настанням якого звільнення є неможливим, є цілком природним, інакше з'явлення із зізнанням втрачає будь-який сенс. Проте зазначений у ч. 5 ст. 354 КК момент – «до отримання з інших джерел інформації про цей злочин» – навряд чи можна вважати вдалим, оскільки буквально тлумачення цього положення не дає підстав застосовувати ч. 5 ст. 354 навіть у тих випадках, коли особа добросовісно помилялася щодо обізнаності відповідних органів про вчинений нею злочин. Найбільш вдалою, з нашої точки зору, є вказівка законодавця на те, що звільнення можливе до притягнення особи до кримінальної відповідальності. Це словосполучення добре відоме у пересічних кругах і не викликає заперечень з професійної точки зору, оскільки відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України притягнення до кримінальної відповідальності – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення.

Викладені обставини обумовлюють доцільність реформування ч. 5 ст. 354 КК та викладення її у такій редакції: «Особа, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності за злочини, передбачені ст. ст. 354, 3683, 3684, 369, 3692 цього Кодексу, якщо вона до притягнення її до кримінальної відповідальності заявила про те, що сталося, органу державної влади або місцевого самоврядування або якщо після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона щиро покаялася та активно сприяла розкриттю злочину, вчиненого особою, яка одержала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку».

Видається, що виокремлення в межах ч. 5 ст. 354 КК такої самостійної підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності за пропозицію обіцянку чи надання неправомірної вигоди, як з'явлення із зізнанням, є дуже актуальним для сучасної України з її рівнем корумпованості апарату публічного управління та рівнем латентності злочинів, пов'язаних із підкупом. Такий підхід, з нашої точки зору, буде

сприяти підвищенню ефективності цього спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності.

Слід підкреслити, що подекуди суди диференціюють підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності за підкуп саме у зазначеній площині та в межах чинної редакції ч. 5 ст. 354 КК. Так, наприклад, ухвалою Рівненського міського суду Рівненської області від 7 квітня 2015 р. Особа 1 була звільнена від кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ч. 2 ст. 15, ч. 3 ст. 369 КК України, на підставі ч. 5 ст. 354 КК. В ухвалі зазначається, що Особа 1 надала згоду на звільнення її від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 354 КК 31 березня 2015 р. Це кримінальне провадження було внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань теж 31 березня 2015 р. Зрозуміло, що протягом одного дня Особа 1 навряд чи б могла активно посприяти розкриттю злочину, вчиненого Особою 2. Проте суд своєю ухвалою звільнив Особу 1 від кримінальної відповідальності, а кримінальне провадження закрит [8].

Ухвалою Краснолиманського міського суду Донецької області від 6 квітня 2015 р. за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 3683 КК на підставі ч. 5 ст. 354 КК, була звільнена від кримінальної відповідальності Особа 1. Серед підстав застосування ч. 5 ст. 354 КК в ухвалі наголошується тільки на тому, що Особа 1 звернулася до Краснолиманського МВ із заявою, в якій повідомила про факт вчинення злочину. Про будь-які інші підстави в ухвалі навіть не згадується [9].

В інших випадках суд звільняє від кримінальної відповідальності особу, чия позитивна посткримінальна поведінка не пов'язана зі з'явленням із зізнанням. Так, наприклад, ухвалою Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 19 травня 2016 р. за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 369 КК, на підставі ч. 5 ст. 354 КК була звільнена від кримінальної відповідальності Особа 3. В ухвалі зазначається, що добровільна заява про передачу службовій Особі 6 грошових коштів загальною сумою 400 доларів США була зроблена Особою 3 під час допиту її як підозрюваної та уточнена на місці під час проведення слідчого експерименту за її участю, чим Особа 3 активно сприяла розкриттю злочину. Як відомо, допит – це слідча дія (ст. 224 КПК), проведення якої є неможливим без внесення відповідних відомостей про злочин до Єдиного реєстру до-

судових розслідувань (ч. 3 ст. 214 КПК). З цього випливає, що кримінальне провадження було розпочате не у зв'язку із добровільною заявою винного [10].

Аналогічно вирішується питання і в іншій ухвалі Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 13 червня 2016 р., у якій зазначається, що заяву про те, що сталося, Особа 2 зробила під час допиту та на досудовому слідстві активно сприяла розкриттю злочину. Про з'явлення Особи 2 до правоохоронних органів із зізнанням в ухвалі не згадується. Застосування ч. 5 ст. 354 КК суд мотивував тим, що Особа 2 щиро розкалася у скоєному та активно сприяла розкриттю злочину в ході досудового розслідування [11].

Висновки. З метою усунення суперечностей між загальною та одиничними нормами кримінального законодавства України в частині звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, а також з метою вдосконалення підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності за пропозицію, обіцянку чи надання неправомірної вигоди пропонується доповнити ст. 45 КК України частиною другою такого змісту: «Особа, яка вчинила умисний злочин середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин, а також корупційний злочин, пов'язаний із пропозицією, обіцянкою чи наданням неправомірної вигоди, звільняється від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині цього Кодексу», а ч. 5 ст. 354 КК викласти в такій редакції: «Особа, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності за злочини, передбачені ст. 354, 3683, 3684, 369, 3692 цього Кодексу, якщо вона до притягнення її до кримінальної відповідальності добровільно заявила про те, що сталося, органу державної влади або місцевого самоврядування або якщо після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона щиро покаялася та активно сприяла розкриттю злочину, вчиненого особою, яка одержала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку».

Список використаної літератури:

1. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності : [монографія]. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.
2. Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» та інші законода-

- вчі акти України» : Закон України від 2 червня 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 51.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко. – Х. : Одісей, 2013. – 1104 с.
 4. Постанови Пленумів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України в кримінальних справах. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2013. – 612 с.
 5. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид. допов. – Т. 2 : Особлива частина. – Х. : Право, 2013. – 1040 с.
 6. Тацій В. Проблеми стабільності й динамізму кримінального законодавства України на сучасному етапі / В. Тацій, В. Тютюгін, Ю. Пономаренко // Вісник Національної академії правових наук України : зб. наук. праць / редкол. О.В. Петришин та ін. – Х. : Право, 2015. – № 4(83). – С. 54–66.
 7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро та Національного агентства з питань запобігання корупції : Закон України від 12 лютого 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 17. – Ст. 118.
 8. Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 7 квітня 2015 р. в справі № 569/5254/15-к / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43515577>.
 9. Ухвала Краснолиманського міського суду Донецької області від 6 квітня 2015 р. в справі № 2361920/15-к / Єдиний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43517306>.
 10. Ухвала Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 19 травня 2016 р. в справі № 495/365/16-к / Єдиний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58180029>.
 11. Ухвала Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 13 червня 2016 р. в справі № 495/3970/16-к / Єдиний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58294651>.

Березнер В. В. Освобождение от уголовной ответственности за подкуп работника предприятия, учреждения или организации: тенденции и противоречия

В статье анализируются специальные виды освобождения лица от уголовной ответственности сквозь призму общей нормы о деятельном раскаянии. Делается вывод о наличии существенных противоречий между общей и единичными нормами УК Украины. Анализируются условия и основания освобождения лица от уголовной ответственности за предложение, обещание либо предоставление неправомерной выгоды. Предлагаются определенные шаги по преодолению обозначенных противоречий и усовершенствованию нормы об освобождении лица от уголовной ответственности за подкуп.

Ключевые слова: *уголовная ответственность, освобождение, виды, условия, основания, деятельное раскаяние, подкуп.*

Berezner V. V. Release of criminal responsibility for bribing an employee of companies, institutions or organizations: tendencies and contradictions

The article deals with special types of exemption of an individual from criminal liability from the perspective of the general rule of effective regret. The author concludes that there are considerable inconsistencies between the general and specific rules of the Criminal Code of Ukraine. The author further explores conditions and grounds for exemption of an individual from criminal liability for offer, promise or provision of improper advantage, and suggests certain measures to eliminate such inconsistencies and to perfect the rule of exemption of an individual from criminal liability for bribery.

Key words: *criminal liability, exemption, types, conditions, grounds, effective regret, bribery.*